

JEVREJSKO-ŠPANSKI U STANDARDNIM JEZIČKIM KULTURAMA: MANJINSKI JEZICI/JEZICI KOJIMA SE DOMINIRA I JEZIČKE IDEOLOGIJE U 21. VEKU¹

Jelena Filipović²

Apstrakt

Na status i održivost manjinskih jezika/jezika kojima se dominira u 21. veku umnogome utiču opšte i jezičke ideologije prošlih vremena. Naime, evrocentrična modernost koju pokreće jezička politika i jezičko planiranje, koja ima za posledicu oblikovanje standardnih jezičkih kulturnih ideologija, predstavlja srž kulturnih, političkih i istorijskih okvira koja je od 19. veka uticala na odnos između većinskih (standardizovanih) jezika i manjinskih jezika/jezika kojima se dominira kao političke entitete koji su priznati kao nacionalne države u Evropi. Upravo se u ovom okviru *standardnih jezičkih kultura* (Milroy, 2001) mogu i treba razumeti istorija i gubitak, kao i moguća revitalizacija jevrejsko-španskog.

Ključne reči: jevrejsko-španski; standardna jezička kultura; manjinski jezici; održivost manjinskih jezika, očuvanje, revitalizacija; nacionalne države; jezička politika i jezičko planiranje

Uvod: jezik i moć

Sa stanovišta kritičke sociolingvistike, jezik nikada nije u vezi sa jezičkim strukturama i formalnim pravilima o organizaciji jezičkog sistema koji postoje nezavisno u odnosu na govornike. Pre se smatra alatom kojim se stvaraju komunikativne i kulturne delatnosti kojima se definišu društvene hijerarhije, legalizuje ili zabranjuje političko angažovanje, dozvoljavajući ili sprečavajući obogaćivanje obrazovanja i napredak govorne zajednice (Filipović, 2015). Dakle, u okviru kritičke istraživačke paradigme, jezik se ne može razumeti ukoliko ne uzmemo u obzir „institucionalne procese simbolične dominacije“ (Heller, 1995: 373) koje su utkane u određenim jezičkim varijetetima. Važnost i relevantnost simboličke dominacije jasno se vidi iz politike statusa jezika i ideologije o jezičkom planiranju zasnovane na evropskoj modernosti (videti Bauman & Briggs,

¹ Delove ovog rada prethodno sam objavila u: Filipović & Vučo, 2012; Filipović (u štampi) i Filipović & Vučina Simović, 2014. Oba rada uključena su u ovaj rad.

² Imejl: jelenafbgd@gmail.com

2003; Filipović, 2015; za detaljnu diskusiju) pomoću koje su određenim političkim i naučnim institucijama dali moć da odlučuju koji će se jezici i oblici izabranih jezika koristiti u nizu komunikativnih domena relevantnih za funkcionisanje određenog društva/nacije/države; tj. koji jezički varijeteti postaju standardni jezici kojima je zvanično (politički, društveno i obrazovno) priznat status i uloga u okviru datih političkih entiteta. Modernost je evropska i evrocentrična (ili evroamerička, prema Atkinsonu, 2003: 190) pojava koja je imala ogroman uticaj na društvenu misao i razumevanje ljudskog znanja u poslednjih 300 godina. Modernost je srž *prosvetiteljstva*, koja se bazira na racionalističkom modelu nauke i društva, koji će postaviti scenu za razumevanje ljudskog jezika kao odvojenog od socijalnih agenata, validnog samo ukoliko je očišćen, tj. standardizovan, a koristan samo ovima koji su dovoljno obrazovani da bi mogli da upotrebe „čiste“ jezičke oblike i na taj način potvrdili poziciju na društvenoj hijerarhiji (Bauman & Briggs, 2003: 31; Filipović, 2015: 11). „Čist“ jezik je standardizovan jezički varijetet, koji je nametnut datoj govornoj zajednici kroz jezičku politiku i planiranje odozgo nadole u kojima nekolicina pojedinaca koja poseduje društvenu i političku moć (stečenu njihovim privilegovanim visokim ekonomskim i obrazovnim položajima) odlučuje o tome koji će se varijeteti (oblici i strukture) koristiti u javne, administrativne i obrazovne svrhe: „Samo oni koji govore ‚odgovarajućim‘ jezikom (koji na raspolaganju imaju kodifikovane, standardizovane jezičke varijetete sa razvijenim alfabetom, znanjem i književnošću u pisanom medijumu, i oni koji imaju pristup, tj. finansijskim i drugim izvorima, obrazovanju (...)) dozvoljeno im je da učestvuju u javnim događajima i odlučivanju isključujući bilo kakvo moguće prisustvo svih drugih koji nemaju pristup usvajanju/učenju privilegovanog jezičkog varijeteta“. (Filipović, 2015: 12)

Racionalistički pogled na jezik postepeno se proširio romantičarskom valorizacijom *jezičke vernakularizacije*, kroz koju su vernakularni (narodna/niža društvena klasa) varijeteti podignuti na nivo standardnih jezika (npr. kao što je u slučaju reforme Vuka Karadžića koja je dovela do osnove preskriptivnog, sadašnjeg srpskog standardnog varijeteta), i onda su asocirani sa posebnim etničkim grupama, identifikovani kao nacije, koje imaju pravo na svoje *nacionalne jezike* u okviru svojih nacionalnih država. Ovaj određeni jezički, istorijski, politički i društveni prelaz doveo je do začetka nacionalističkog pogleda na jezik, jezičke standardizacije i jezičke politike i planiranja uopšte. Pojam *nacionalnog jezika* „sveto trojstvo“ (Bugarski, 2005) nalazi se u srži kulturnog, političkog i istorijskog okvira koji je još od 19. veka uticao na odnos između većinskih (standardizovanih) jezika i manjinskih jezika/jezika kojima se dominira, govoreći o političkim entitetima kao priznatim nacionalnim državama u Evropi. Upravo se u ovom okviru standardnih jezičkih kultura (Milroy, 2001) mogu i treba razumeti istorija i gubitak, kao i moguća revitalizacija jevrejsko-španskog.

Šta je standardna jezička kultura?

Većina evrocentričnog sveta živi u takozvanim standardnim jezičkim kulturama (Milroy, 2001; Filipović, 2012; Filipović & Vučo, 2012; Filipović, 2015), koje su posledice procedura posebnih jezičkih politika i planiranja u kojima se svesno, sistematski i sistemski pokušava da se stvore jezički oblici i strukture za koje verujemo i tvrdimo da su deo „dobrih“, „pravih“ i „obrazovnih“ standardnih jezika. Ovi standardni jezici mogu se protumačiti kao rezultati većeg broja izbora koji su napravili tvorci jezičkih politika, upravljajući jezikom odozgo nadole (videti Spolsky, 2009; Filipović, 2015), koji su vekovima uspevali da ubede većinu nas da postoje manje prestižni i više prestižni jezički varijeteti, a da potonji treba da se koriste u javnom diskursu, obrazovnim sredinama i svim drugim domenima u kojima bismo voleli da budemo prepoznati kao članovi određenih društvenih klasa koji se dovode u vezu sa višim formalnim obrazovanjem i određenom ekonomskom i socijalnom moći i uticajem u okviru društava u kojima živimo.

Kao što je već rečeno, jezička politika i planiranje koji su doveli do stvaranja ideologije standardne jezičke kulture veoma su direktno i blisko povezani sa evropskim i evrocentralnim nacionalizmom: od *prosvetiteljstva*, pojam *ujedinjenog* (standardnog) jezika postaje veoma važan faktor u definisanju opšteg/društvenog/političkog (čitaj: nacionalnog) jedinstva date grupe govornika: nacije su oblikovale vlastiti identitet razlikujući se od drugih jezika. Standardni jezički varijeteti i odgovarajući nacionalni identiteti predstavljaju političke konstrukte stvorene u datim istorijskim i političkim okolnostima u kojima su se razvile. Stoga su oni pre političke nego jezičke činjenice koje je potrebno ispitati u međusobnom odnosu sa društvenim, psihološkim, političkim, kulturnim i ekonomskim činjenicama, a ne analizirati ih iz purističkog, strukturalnog, formalističkog stanovišta, potpuno ogoljenog od bilo kakvih vanjezičkih parametara kao što je to bio slučaj tokom većeg dela 20. veka (za dalju diskusiju videti Pennycook, 2006; Hornberger, 1998; Filipović, 2009; Filipović, 2015; i dr.).

Razvivši se u okviru kritičke sociolingvistike da bi razjasnio dati pokret „jedan jezik – jedna nacija – jedna država“, model nacionalističke jezičke standardizacije (Geeraerts, 2003; Bugarski, 2005; Filipović, 2009; Filipović & Vučo, 2012; Filipović, 2015), koji je zahvatio Evropu tokom 19. i početkom 20. veka, ponovo je bio revitalizovan tokom poslednje decenije 20. veka, nakon raspada, na primer, bivšeg Sovjetskog Saveza i Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Pređašnji model pokazuje da jezički izbori u praktično svim evropskim državama uvek su zavisili od političkih, društvenih i epistemoloških ideologija tvoraca politika koji češće povezuju određene jezičke forme i funkcije, koje koriste moćne elite u novoosnovanim nacionalnim državama, sa „pravim“ nacionalnim identitetom nego što posredno povezuju identitet sa dijalekatskim varijetetima. Antonio de Nebrija može se smatrati paradigmatičnom pretečom takvih

jezičkih politika i planiranja, kada je u svojoj poznatoj gramatici na kastiljanskom iz 1492. izabrao varijetet koji koristi najmoćnija elita na Iberijskom poluostrvu novostvorene Kraljevine Kastilje i Aragona koja se ustremila da pokori Novi Svet tokom iste godine. Dati dijalekat konačno je postao zvanični jezik u dvadeset i jednoj zemlji u Evropi, Ekvatorijalnoj Gvineji, Meksiku, Centralnoj i Južnoj Americi.³

Standardne jezičke kulture i manjinski jezici/jezici kojima se dominira: jevrejsko-španski kao studija slučaja

Gorepomenuti evropski i evrocentrični kontekst jezičke politike i planiranja i jezičke standardizacije imao je ozbiljne i dugoročne posledice na stvarnost i održivost jezičkih varijeteta kojima se služe etnojezičke manjine, koje su od 18. veka živele u nacionalnim državama sa jako definisanim ideologijama o standardnim jezicima, u kojima su morali da nauče da se izbere sa socio-političkim, kulturnim i obrazovnim okolnostima. Na primer, evropske nacionalne države na Balkanu, za razliku od Otomanskog carstva, koji je bio dom mnogih Sefarda od njihovog dolaska na ovu teritoriju početkom 16. veka, zainteresovale su se vrlo rano za jezičke prakse svojih građana i izrazile su čisto političko gledište prema asimilaciji svih ljudi koji žive na njihovim teritorijama u nacije koje predstavljaju odgovarajuće države.

Štaviše, ideologija o standardnoj jezičkoj kulturi nije se ticala niti se tiče samo političke i naučne elite nego i običnih građana, maternjih govornika nacionalnih jezika, čiji integralni deo jezičke ideologije oblikuju, koji veruju u činjenicu da je od velikog značaja da imaju čvrsto fiksirane standardizovane jezičke sisteme za njihovo nacionalno i individualno postojanje. Podatak da oni veruju u to čini ih intelektualno i kulturno superiornijim u odnosu na one koji ga uopšte ne govore ili ga slabo govore i/ili one čiji maternji jezici nisu standardni jezički varijeteti. Kao što bi se očekivalo, ova jezička ideologija postala je tema rasprave među pripadnicima etnolingvističkih manjina koje počinju da osporavaju tradicionalne poglede na nestandardne jezičke varijetete kao nosioce njihovog etničkog i religijskog identiteta, simbole kulture i tradicije. Počinju da preispituju njihovu poziciju u nacionalnim državama u okviru novodefinisanih društvenih veza u kojima pripadanje većinskoj zajednici postaje pasoš za društvenu mobilnost. Kao što sam pokazala u ovim radovima (Filipović & Vučina Simović, 2012; Filipović & Vučina Simović, 2014) u slučaju Sefarda na istoku, jezičke ideologije među govornicima jevrejsko-španskog predstavljaju paradigmatički primer širenja uticaja na ideologiju o standardnoj jezičkoj kulturi: sa porastom nacionalizma krajem 18. i tokom 19. veka (koji je tada imao potpuno drugačije socio-političke konotacije u odnosu na danas, npr. videti Belić, 1915/1991), stvaranje nacionalnih država na Balkanu

³ Pored toga, španski je takođe do 1973. bio zvanični jezik na Filipinima.

i standardnih jezičkih varijeteta koji su direktno povezani sa nacionalnim identitetom i jedinstvom, vodilo je ka prelazu sa ekstremnog tradicionalizma (gde je jevrejsko-španski bio ekskluzivan komunikacijski kod Sefarda) na pozive za radikalne i ne tako radikalne novine, sa predlogom da napuste etnički jezik u zamenu za većinski standardni jezik date države, ili u zamenu za hebrejski ili standardni španski (Filipović & Vučina Simović, 2014; Vučina Simović, 2006; 2007; 2010).

Ovaj nacionalistički pogled na jezike i standardne jezičke kulture i dalje je prilično prisutan u sadašnjoj Evropi. Status i budućnost mnogih evropskih manjinskih jezika/jezika kojima se dominira početkom 21. veka mogu se takođe analizirati iz iste epistemološke perspektive. Drugim rečima, održivost manjinskih jezika u Evropi, kao što je jevrejsko-španski, može se jedino uspešno osigurati ukoliko se složena veza različitih faktora i zaključaka uzme u obzir i primeni unutar transdisciplinarne kritičke paradigme lingvističkih istraživanja.

Jevrejsko-španski u sadašnjim standardnim jezičkim kulturama

Status i budućnost jevrejsko-španskog u 21. veku dodatno su zakomplikovani činjenicom da postoje jevrejski laici, naučnici i njima slični (npr. Myhill, 2004) koji veruju da su Jevreji širom sveta sagradili i održali njihov identitet pre preko rase i religije nego jezika koji su koristili u svakodnevnoj komunikaciji. Majhil (2004) čak tvrdi da jevrejsko-španski (baš kao i jidiš) ne treba smatrati jevrejskim jezikom, „navodeći da interesovanje učenjaka za one jezike potiče od različitih političkih i kulturnih programa, nego nasledne jezičke osobenosti“. (Krohn, 2006: 3)

Prema ovom stanovištu, zbog činjenice da su vekovima živeli u dijaspori, Jevreji su se služili mnogim jezicima kojima su bili izloženi, i jednim autentičnim jezičkim varijetetom koji dovode u vezu sa hebrejskim, nacionalnim jezikom nacionalne države Izrael. Naravno, neki naučnici gaje pozitivnije stavove (prema mom mišljenju, manje diskriminišuće) prema jevrejsko-španskom i njihovoj vezi sa Sefardima, potomcima španskih Jevreja koji su prognani iz Španije 1492. godine (npr. videti Bunis, 2011).

Kako je Haris istakao pre skoro dve decenije (1999: 443), budućnost jevrejsko-španskog prilično je sumorna zbog činjenice da trenutno nema govornika jevrejsko-španskog koji žive na jedinstvenoj geografskoj teritoriji, što podrazumeva da je transgeneracijski transfer jezika malo verovatan.

Uprkos pesimističkoj prognozi na kraju prethodnog veka, u poslednje dve decenije poboljšala se situacija u vezi sa održivošću, čuvanjem i revitalizacijom ovog određenog jezičkog varijeteta. Dvanaest godina kasnije sam Haris uveravao nas je da „su se stavovi u vezi sa ladinom i njegovom spasavanjem od zaborava znatno poboljšali u poslednjih petnaest ili dvadeset godina, naročito prihvatanjem i afirmacijom etničke

pripadnosti širom sveta“ (Harris, 2011: 52). Akademski interes za sefardske studije u Evropi, Izraelu i Severnoj Americi znatno je pojačan od petstogodišnjice komemoracije povodom naredbe o progonu 1992. godine (Stillman & Stillman, 1999: xiii). Ne samo da su teorijske studije o Sefardima u porastu nego su takođe podstaknuta primenjena lingvistička istraživanja koja prepoznaju potrebu za uvođenjem jevrejsko-španskog u formalne akademske kontekste u pokušaju da se premosti jaz između „naučnih istraživanja i akademskih prezentacija i zajednica koje mogu da neguju i imaju koristi od njih“ (Frank, 1999: 533). Prema Navonu (2011), jevrejsko-španski se trenutno uči na pet izraelskih univerziteta u Jerusalimu, Tel Avivu, Hajfi, Biršebi i Ramat Ganu. Štaviše, izraelska vlada, koja je osnovala *Nacionalnu ladinsku vlast (Autoridad Nacionala del Ladino – ANL)*⁴ 1997. godine, načinila je korake u području jezičke politike i jezičke dokumentacije (Harris, 2011). Časopisi, novine, udžbenici za učenje jevrejsko-španskog, zajedno sa drugim medijskim sadržajima u opticaju su u različitim delovima sveta (u Izraelu, Španiji, Sjedinjenim Američkim Državama, Bugarskoj, Turskoj, itd.) u kojima se još uvek mogu naći donekle prepoznatljive⁵ sefardske zajednice, koje su doprinele pobudi interesovanja za revitalizaciju jevrejsko-španskog (videti Harris, 2011, za iscrpnu listu medijskih izvora i publikacija na jevrejsko-španskom).

Sve ovo ilustruje pojačanu akademsku radoznalost za jevrejsko-španskim, koja je, znatno iznedrila povećan broj akademskih publikacija i međunarodnih konferencija u vezi sa temom o sefardskom jeziku, književnosti i kulturi.

Ima li šanse da se jevrejsko-španski jezik revitalizuje u 21. veku?

Najiskreniji odgovor zasad je: niko zaista ne zna. Da li bi trebalo da ostavimo jevrejsko-španski jezik na miru ili ne, da parafraziram naslov Fišmanove (2006) knjige o jezičkoj politici i planiranju? Kako Fišman (2010: 141) delotvorno prikazuje, svi jevrejski jezici, uključujući jevrejsko-španski, imaju veoma važnu višestruku ulogu da pomognu Jevrejima i dijaspori da očuvaju etnički identitet, a, da se istovremeno prilagode kulturnim modelima regija koje su naselili. U slučaju Sefarda, ovo je očigledno u Španiji i na Istoku. Treba pokrenuti pitanje o tome da li je njihov etnički i kulturni identitet danas neposredno i neopozivo povezan sa hebrejskim jezikom i izraelskom državom. Majhil (2004) na primer tvrdi da razvoj pisane tradicije na ladinu i jidišu krajem 19. veka predstavlja jasnu posledicu evropske modernosti i nacionalnih država u kojima Jevreji žive u Evropi po ugledu na zapadnjake (videti Fishman, 2010 za dalju raspravu).

⁴ Prim. prev.

⁵ Ovo se nikako ne misli u pogrdnom smislu. Gde god su živeli Sefardi na istom geografskom prostoru, jednostavno su se potpuno asimilovali u opštu jevrejsku ili većinsku zajednicu (Gold, 1987).

Istraživanja o očuvanju i revitalizaciji jezika (npr. Fishman, 1991; 2001; 2006; Flores Farfán & Córdova Hernández, 2012; Flores Farfán, 2009; Filipović, 2015; Filipović, u štampi, itd.) jasno pokazuju da se održivost manjinskih jezika/jezika kojima se dominira ne može osigurati bez direktnog osporavanja negativnih jezičkih ideologija među pripadnicima manjinskih zajednica. Drugim rečima, delovanja širokih narodnih masa neophodni su uslovi kojima se pokušava preokrenuti položaj jezika ili očuvati manjinski/ugroženi jezici. Međutim, ona nikad nisu uspešna ukoliko nisu potpomognuta podrškom od institucija koje se bave nacionalnim i supranacionalnim jezičkim politikama i planiranjem. Uprkos tome što neki autori i veliki broj međunarodnih institucija (kao što su Savet Evrope, UNESCO, itd.) misle da nacionalistički model jezičke standardizacije i jezičke ideologije o standardnim jezičkim kulturama zamenjuju postmodernu tumačenje stvarnosti kao fragmentarne, višestruke i višejezičke, i dalje opstaje činjenica da u mnogim delovima sveta još uvek postoji jaka nacionalna tendencija koja podržava ideologije o standardnim jezičkim kulturama koje stavljaju jedan jezički varijetet na pijedestal, izuzimajući sve druge komunikativne kodove prisutne u datoj etničkoj grupi/društvu/naciji. Jedna nacija može da ima SAMO jedan jezik koji se identifikuje s državom, dodeljujući na taj način (implicitno ili eksplicitno) visoku vrednost različitim vrstama zvanične monojezičnosti (Cummins, 1981; 1984; 2001; Filipović et al., 2007; Filipović, 2009; Filipović et al., 2010).

To je slučaj sa jevrejsko-španskim u državi koja je danas domovina mnogih Sefarda širom sveta, u državi Izrael. Prema Spolskom i Šohamiju (1999), u Izraelu se govori trideset i tri jezika, ali su samo tri priznata kao dominantni jezici u svim komunikativnim domenima: hebrejski, arapski i engleski (Ben Rafael et al., 2006). Štaviše, politikolozi su definisali datu državu kao etničku demokratiju, koju „pokreće ideologija ili gura pokret etničkog nacionalizma koji proglašava određenu populaciju etničkom nacijom koja deli zajedničko poreklo (krvne veze), jezik i kulturu“ (Smooha, 2002: 477), u kojoj „je cionizam zaista ideologija države. Njen glavni cilj je da Izrael bude jevrejski u pogledu demografije, jezika, kulture, institucija, identiteta i simbola, zaštićujući živote Jevreja i njihove interese širom sveta“ (Smooha, 2002: 485). Kao što isti autor tvrdi, „hebrejski je izraelski zvanični i dominantan jezik (...). Dominantan je u svim područjima života (u porodici, medijima, ekonomiji, vladi, nauci i dr.). To je jedini zvanični jezik u hebrejskom obrazovanju, potiskujući strane jezike i kulture generacija koje su rođene u Izraelu“. (Smooha, 2002: 485)

Ne ulazeći u raspravu o prednostima i manama liberalne, multikulturalne zapadnjačke demokratije nasuprot etničke demokratije, koja je glavna tema prethodnog članka, prilično je očigledno da se ostavlja dovoljno mesta za očuvanje i revitalizaciju jevrejsko-španskog (ili bilo kojeg drugog jevrejskog jezika, pored hebrejskog). U stvari, Spolski i Šohami (1999: 15) odlično objašavaju revitalizaciju hebrejskog kao jasan slučaj nacionalističke jezičke politike i plansko delovanje, čije političke ideologije cionizma idu

ruku pod ruku sa ideologijom o standardnim jezičkim kulturama: „Utemeljenje hebrejskog, kao i cionističkog nacionalizma, čini paradigmatičan slučaj kojeg Hobsbom (1983) naziva otkriće tradicije. Njegova transformacija ideološki potkrepljenog standardnog jezika prati obrazac koji se ne razlikuje od većine drugih nacionalnih jezika koji su ostvarili svoj status u sličnim uslovima“.

Akademski krugovi pokrenuli su pitanja o jevrejsko-španskom kao pravom evropskom manjinskom jeziku (Filipović & Vučina Simović, 2014), nego o jeziku Jevreja u Izraelu, koji treba da se revitalizuje u skladu sa jezičkim ekološkim pokretom u 21. veku. Međutim, na međunarodnim akademskim konferencijama o Sefardskim studijama u nekoliko navrata čula sam takođe da sefardski naučnici izražavaju sumnju o potrebi za revitalizacijom ladina/judezma/jevrejsko-španskog.⁶ Veoma često, oni koji ga proučavaju gledaju na njega kao na mrtav jezik koji rasplamsava radoznalost intelektualaca na isti način kao što su vekovima činili klasični latinski ili klasični grčki.

Po mom mišljenju, skoro donedavno nedostajala je jedna ključna stvar u bilo kojoj raspravi u vezi sa budućnošću jevrejsko-španskog, a to je stav samih jevrejsko-španskih govornika prema svojim jezičkim i kulturnim tradicijama. Kako Benor (2009) ističe, „u mnogim istraživanjima o jevrejskim jezicima, sadašnji Jevreji nisu bili uključeni“. A, kao što skorašnja istraživanja pokazuju, još uvek ima govornika koji koriste aktivno jezik, većinom u virtualnoj sredini, zahvaljujući širenju i dostupnosti informacionih tehnologija.

Jevrejsko-španski je u stvari aktivno prisutan na internetu, posebno u formi grupa za diskusiju.⁷ Izgleda da ovo obeležava novu eru u očuvanju i revitalizaciji manjinskih jezika/jezika kojima se dominira. U svetu u kome društvena i geografska mobilnost značajno preoblikuju strukturu, kvalitet i gustinu čak većinskih govornih zajednica, virtuelni prostor postaje novi region interakcija koji omogućava govornicima većinskih i manjinskih jezika da stvore osećaj blizine, identiteta i solidarnosti koji dovode do stvaranja potpuno nove vrste delatne i interesne zajednice. Neki autori nazivaju ovaj novi prostor virtualnom agorom, „uobičajnim imenom za mesta, mreže i institucije koje utiču na znanje“ (Frederiksen et al, 2001: 4, citirano u Filipović, Jovan, 2012: 122). Ovo

⁶ Jevrejsko-španski je neologizam koji se koristi u naučnom diskursu. Drugi uobičajni nazivi koji se upotrebljavaju za ovaj jezički varijetet između samih govornika su judezmo i ladino (videti Bunis, 2011, za detaljniji uvid).

⁷ Npr., *Ladinokomunita* (<http://groups.yahoo.com/neo/groups/Ladinokomunita/info>) ili *Sefardimuestro* (<http://groups.yahoo.com/neo/groups/sefaradimuestro/info>). Osim toga, postoje brojni veb-sajtovi koji su posvećeni kulturi i obrazovanju na jevrejsko-španskom (Pierson, 2010: 2), kao i akademske mreže kao što je *Sefardiweb* (<http://www.proyectos.cchs.csic.es/sefardiweb/>), kojom upravlja *Consejo Superior de Investigaciones Científicas* (CSIC) ili multimedijalna zbirka sefardskog folklora (<http://www.sephardifolklit.org/>), koju je sakupio Semjuel Armisted (Univerzitet u Kaliforniji, u gradu Dejvisu) i Džozef H. Silverman (Univerzitet u Kaliforniji, Santa Kruz) između 1957. i 1993.

virtuelno mesto „mora da bude inkluzivno i što je moguće pristupačnije, da bi se iskoristilo životno iskustvo nepristrasnih za kontekstualizaciju znanja kojim NE vladaju stručnjaci“. (Filipović, Jovan, 2012: 122, moje naglašavanje)

Ovo je tačno vrsta jezičke prakse koju sefardski naučnici koji su zainteresovani za održivost jevrejsko-španskog treba da uzmu u obzir. Naime, ovo je najbolji način da se čuju glasovi govornika, i pruži kontekst u kome se uspešno mogu udružiti akademska ekspertiza i potrebe virtuelnih sefardskih zajednica. Dati kontekst omogućio bi da se pametno upotrebe postojeće onlajn društvene prakse, aktivnosti i rezultati kako bi se stvorila veoma bitna virtuelna blizina među govornicima jevrejsko-španskog. Ono što moćno oblikuje i potpomaže proces revitalizacije su aktivno učesće grupa za diskusiju u debatama, kritička etnografska istraživanja zasnovana na posmatranju, analizi i tumačenju govornikovih ideologija, komunikativne potrebe i njihovi predlozi u vezi sa budućim upotrebama jevrejsko-španskog i mogućem širenju njegovih komunikativnih domena (videti Filipović, 2015, za dalju diskusiju).

Zaključak

Kao što se jasno može videti iz svega gorenavedenog, snažno verujem da zasigurno ne želimo da ostavimo jevrejsko-španski jezik na miru. „Ne smemo zaboraviti da postoje govornici (broje se na hiljade) koji su takođe kompetentni korisnici jevrejsko-španskog (bilo na pisanom ili usmenom medijumu, ili na oba) i koriste ga u svrsishodnoj komunikativnoj delatnosti, dok pokušavaju da stvore pre osećaj zajedničkog jezičkog identiteta, nego fokus na pojmu ‚moribund (jezički) diskurs‘ (Brink-Danan, 2011: 116)“. (Filipović, 2015: 69)

Izgleda da su ruke pružene u pozitivnom smeru prema brojnim agentima koji su zainteresovani za revitalizaciju jevrejsko-španskog. Sa jedne strane, govornici širom sveta koji ga koriste u onlajn komunikaciji svakim danom (prema Pirsonu (2010) više od 1500 aktivni su članovi foruma *Ladinocomunita*). S druge strane, gorepomenuta *Izraelska nacionalna vlast za ladino i njegovu kulturu* našla se na zvaničnom dnevnom redu ne samo da dokumentuje ovaj jezik (kao što je bio slučaj u prošlosti) već da uvede nastavu na jevrejsko-španskom/ladinu u zvaničnom višem obrazovanju u Izraelu, koje je dostupno široj zainteresovanoj publici⁸ (videti Navon, 2011, za dalje informacije). I

⁸ „Osnivanjem vlasti, Kneset je osvežio polje sefardske kulture. Nažalost, svi smo dobro svesni prirodnog procesa umiranja starijih koji su prirodno govorili ladino i odsustva novih govornika ladina. Da bi naučili jezik, morate ga čuti de la faja a la mortaja (od pelena do mrtvačkog pokrova), tj. od rođenja do starosti. Ipak, dolaze takođe nove generacije koje su zainteresovane za ladino, i uvode se različiti univerzitetski kursevi koji pružaju nadu da jezik nastavi da postoji ne samo u inostranstvu već u popularnim skupovima. Prelepo je nasleđe španskih Jevreja; pustite da mu poželimo dug i plodonosan život“. (Navon, 2011: 7–8)

konačno, evropski naučnici vide jevrejsko-španski kao evropski manjinski jezik, i spremni su da učestvuju u transdisciplinarnim multilateralnim istraživanjima kroz aktivan i produžen dijalog sa maternjim govornicima tog jezika i ljudima zaduženim za jezičko planiranje u Izraelu i drugim zemljama gde sefardski Jevreji žive. Ova zajednička saradnja između govornika, Izraelske nacionalne vlasti i naučnika može doprineti obnavljanju i širenju različitih komunikativnih domena ovog jezika da bi se zadovoljile potrebe brojnih interesnih akademskih i laičkih zajednica širom sveta.

Bibliografija

- Atkinson, D. 2003. Writing for publication/writing for public execution: on the (personally) vexing notion of (personal) voice, u: C. Pearson Casanave & S. Vandrick (eds.) *Writing for scholarly publication. Behind the scenes in language education*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, str. 189–210.
- Bauman, Richard & Charles L. Briggs. 2003. *Voices of modernity. Language ideologies and the politics of inequality*. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, Sao Paolo: Cambridge University Press.
- Belić, A. 1991 (1915) *Srbija i južnoslovensko pitanje*. Beograd: Biblioteka grada Beograda.
- Ben-Rafael Eliezer, Elana Shohamy, Muhammad Hasan Amara Nira Trumper-Hecht. 2006. “Linguistic Landscape as Symbolic Construction of the Public Space: The Case of Israel”, u: Durk Gorter et al. (eds.) *Linguistic landscape: A new approach to multilingualism*. Clevedon, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters, str. 7–30.
- Brink-Danan, M. 2011. “The meaning of Ladino: The semiotics of an online speech community”. *Language & Communication* 31, str. 107–118. www.elsevier.com/locate/langcom, preuzeto 6. januara, 2014.
- Bugarški, Ranko. 2005. *Jezik i kultura*. Beograd: xx vek.
- Bunis, David. 2011. “Judezmo: the Jewish language of the Ottoman Sephardim”, *European Judaism*, 44(1), str. 22–35.
- Cummins, J. 1984. “Wanted: A theoretical framework for relating language proficiency to academic achievement among bilingual students”, u: C. Rivera (ed.) *Language proficiency and academic achievement*. Clevedon, England: Multilingual Matters.
- Cummins, J. 2001. *Negotiating identities: Education for empowerment in a diverse society*. Los Angeles: California Association for Bilingual Education.
- Cummins, J. 1981. “Empirical and theoretical underpinnings of bilingual education”, *Journal of Education*, 163, str. 16–29.

- Filipović, Jelena. 2015. *Transdisciplinary approach to language study. The complexity theory perspective*. London: Palgrave Macmillan.
- Filipović, Jelena, 2013. "L'importance des textes authentiques pour la revitalisation du judéo-espagnol", u: Soufiane Rouissi & Ana Stulic-Etchevers (eds.) *Recensement, analyse et traitement numérique des sources écrites pour les études séfarades*, Bordeaux: Presses Universitaires de Bordeaux (PUB), Université Michel de Montaigne – Bordeaux 3, str. 315–326.
- Filipović Jelena. 2009. *Moć reči: Ogledi iz kritičke sociolingvistike*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Filipović, Jelena (u štampi). "Transdisciplinary approach to minority language revitalization: Judeo-Spanish as a case study", u: Ana Stulic-Etchevers et Soufiane Rouissi (eds.) *Le numérique au service du patrimoine culturel séfarade*. Bordeaux: Presses Universitaires de Bordeaux (PUB), Université Michel de Montaigne – Bordeaux 3.
- Filipović, Jelena & Ivana Vučina Simović. 2014. "Language ideologies in times of modernity: the case of the Sephardim in the Orient", u: Ana Kuzmanović et al. (ed.) *Estudios hispánicos en el siglo XXI*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu/Čigoja, str. 517–545.
- Filipović, Jelena & Ivana Vučina-Simović. 2012. "El judeoespañol de Belgrado: un caso paradigmático de los Balcanes", *Hispania*, 95(3), str. 495–508.
- Filipović, Jelena & Julijana Vučo. 2012. "Language policy and planning in Serbia: language management and language leadership", *Anali Filološkog fakulteta*, 24(II), str. 9–32.
- Filipović, Jelena, Julijana Vučo, and Ljiljana Djurić. 2010. "From Language Barriers to Social Capital: Serbian as the Language of Education for Romani Children", u: *Selected Proceedings of the 2008 Second Language Research Forum* (ed.) by Matthew T. Prior et al., str. 261–275. Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project. Available at: <http://www.lingref.com/cpp/slrf/2008/index.html>
- Filipović, Jelena, Julijana Vučo & Ljiljana Djurić, 2007. "Critical review of language education policies in compulsory primary and secondary education in Serbia", *Current Issues in Language Planning*, 8, 1, str. 222–42.
- Filipović, Jovan. 2012. *Management of a Diaspora Virtual University as a Complex Organization. Serbian Diaspora Virtual University: An Emerging Leadership of a Nation*. Saarbruchen, Deutchland, Lambert Academic Publishing.
- Fishman, Joshua A. 2010. *Handbook of language and ethnicity* (vol. 1). New York: Oxford University Press.
- Fishman, Joshua A. 2006. *Do not leave your language alone. The hidden status agendas within corpus planning in language policy*. Mahwah, New Jersey London, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, str. ix

- Fishman, Joshua A. 1991. *Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Endangered Languages*. Clevedon, England: Multilingual Matters.
- Fishman, Joshua. 2001. "From Theory to practice (and Vice Versa)", u: J. Fishman (ed.) *Can threatened languages be saved? Reversing language shift revisited*. Clevedon, UK, Tonawanda, NY, USA, North York, Ontario, Canada, Artarmon, NSW, Australia: Multilingual matters, str. 451–83.
- Flores Farfán, José Antonio & Lorena Córdova Hernández. 2012. *Guía de revitalización lingüística: para una gestión formada e informada*. México, D. F.: Centro de Investigaciones y Estudios Superiores en Antropología Social.
- Flores Farfán, José Antonio. 2009. *Variación, ideologías y purismo lingüístico. El caso del mexicano o náhuatl*. México, D. F.: Centro de Investigaciones y Estudios Superiores en Antropología Social.
- Frank, Tamar. 1999. "The Sephardic heritage in the Jewish curriculum: current practices and future directions", u: Yedida K. Stillman & Norman A. Stillman (eds.). *From Iberia to Diaspora: studies in Sephardic history and culture*. Leiden; Boston: Köln: Brill, str. 533–546.
- Frederiksen, Frode., Finn Hansson & Søren Weinneberg. 2001. *Knowledge assessment in the agora*, WP 14, Department of Management, Politics and Philosophy, Copenhagen Business School.
- Geeraerts, Dirk, 2003. "Cultural models and linguistic standardization, in Rene Dirven, Roslyn Frank & Martin Putz" (eds.) *Cognitive models in language and thought. Ideology, Metaphors and Meanings*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, str. 25–38.
- Gold, David. 1987. "Where have all the Sefardic Jews gone?", u: Paloma Díaz Más (ed.) *Los Sefardies. Cultura y literatura*. San Sebastián: Servicio Editorial Universidad el País Vasco/Argitarapen Zerbitzua Euskal Herriko Unibertsitatea, str. 143–170.
- Harris, Tracy. 1999. "Code-switching in contemporary Judeo-Spanish", u: Yedida K. Stillman & Norman A. Stillman (eds.) *From Iberia to Diaspora: studies in Sephardic history and culture*. Leiden; Boston: Köln: Brill, pp. 432–445.
- Harris, Tracy. 2011. "The state of Ladino today", *European Judaism*, 44(1), str. 51–61.
- Heller, Monica. 1995. "Language choice, social institutions and symbolic domination", *Language in Society*, 24, str. 373–405.
- Hobsbawm, Eric. 1983. "Introduction: Inventing traditions", u: Eric Hobsbawm & Terrence Ranger (eds.) *The invention of tradition*. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town: Cambridge University Press, str. 1–14.
- Hornberger, Nancy. 1998. "Language policy, language education and language rights: indigenous, immigrant and international perspectives", *Language in Society* 27, str. 439–458.

- Krohn, Nitza. 2006. *Book Review: Language in Jewish Society: Towards a New Understanding. John Myhill. Clevedon, England: Multilingual Matters.* 2004. Teachers College, Columbia University Working Papers in TESOL & Applied Linguistics, 2006, Vol. 6, No. 1 < <http://journals.tc-library.org/ojs/index.php/tesol/article/viewFile/108/107>>. Web page accessed on January 6, 2013.
- Milroy, James 2001. "Language ideologies and consequences of standardization", *Journal of Sociolinguistics*, 5, 4, str. 530–55.
- Myhill, John. 2004. *Language in Jewish Society: Towards a New Understanding.* Clevedon, England: Multilingual Matters.
- Navon, Yitzhak. 2011. "The Israeli National Authority for Ladino and its culture", *European Judaism*, 44(1), str. 4–8.
- Pennycook, Allistair. 2006. "Postmodernism in language policy", u: T. Ricento (ed.) *An Introduction to Language policy. Theory and Method.* Malden, MA, USA, Oxford, UK & Victoria, Australia: Blackwell Publishing Ltd, str. 60–76.
- Pierson, Benjamin Lee. 2010. *¿El último grito del ladino? El judeoespañol en el ciberespacio.* M.A. thesis, unpublished manuscript, George Mason University, Fairfax, VA, USA.
- Smooha, Sammy. 2002. "The model of ethnic democracy: Israel as a Jewish and democratic state", *Nations and Nationalism*, 8(4), str. 475–503.
- Spolsky, Bernard & Elana Shohamy. 1991. *The languages of Israel.* Clevedon: Multilingual Matters.
- Stillman Yedida K. & Norman A. Stillman (eds.) *From Iberia to Diaspora: studies in Sephardic history and culture.* Leiden; Boston: Köln: Brill.
- Vučina [Simović], Ivana. 2006. "¿Es judeoespañol la lengua de Cervantes?", u: Ana Cecilia Prenz (ed.) *Da Sefarad a Sarajevo. Percorsi interculturali: le multiformi identità e lo spazio dell'Altro.* Napoli: Gruppo Editoriale Esselibri-Simone, Beth, str. 175–82.
- Vučina Simović, Ivana. 2007. "El (judeo)español como lengua de Cervantes", u: Marta Fernández Alcaide, Araceli López Serena (eds.) *400 años de la lengua del Quijote. Estudios de historiografía e historia de la lengua española.* Sevilla: Universidad de Sevilla, *Colección Actas* 64, str. 611–19.
- Vučina Simović, Ivana. 2010. *Stavovi govornika prema jevrejsko-španskom jeziku: u prilog stvaranju tipologije održavanja/ zamene jezika,* unpublished PhD thesis (Belgrade: Filološki fakultet u Beogradu).